

אור וישועה

ישיבה גבוהה • ישיבת הסדר • מכון להנשרת מורים ורבנים • מכון מחקר לכתבים תורניים

ניצחון שלא הושלם והשאייר מקום פנוי לכניעה תרבותית

ניצחון שלא הושלם והשאייר מקום פנוי לכניעה תרבותית

מאז הופעתו על במת ההיסטוריה, לא חדל עמנו להצהיר שהעולם אינו הפקר. כל שכן שההיסטוריה אינה הפקר, אלא שהיא עבורנו עם-ה' מהלך המוביל ליעד. דרך אגב זה מה שהבין סרטור יותר טוב מכל ישראלי חסר אמונה הרואה את עצמו קרבן ההיסטוריה!

אכן אלכסנדר מוקדון היה אסטרטג מבריק ומדינאי מבריק עוד יותר, ובכל זאת הוא לא יצא לכיבוש גיאוגרפי בלבד, אלא לכיבוש תרבותי של כל ארצות ה'ברברים', קרי, יצא להכניע את כל אלה שאינם מכירים בעליונות התרבותית היוונית. אפטרופסו, הפילוסוף אריסטוטלס המפורסם (שבארץ נקרא אריסטו), לא חינך אותו למשהו אחר.

יסוד גישתו זו בא לידי ביטוי ברור ומאלף בהשתוותו לפני שמעון הצדיק בהגיעו לשערי א"י. אין ספק שברקע מסתתרת תגובתו של אריסטוטלס לקליארקוס תלמידו לגבי אותו יהודי ירושלמי שביקר בתיכון 'ובא ללמוד מהם, ונמצאו חכמי יוון לומדים עוד יותר ממנו' - יש בהצהרתו זו משום הבנה שיותר ממה שיש להם ללמד אותנו יש להם ללמוד מאיתנו.

אז שיתוף פעולה רוחני אינטלקטואלי הופך לנדרש. גם העובדה שפיתגוראס ואפלטון באו ללמוד בא"י אינה זרה לכך. ומאידך, אין פלא שחכמי ישראל שמרו כבוד מסוים והערכה מסויגת לקדמוני פילוסופי יון דווקא באשר ישבו ללמוד מאחרוני הנביאים.

אז מה הקב"ה רצה ממהלכים כאלה ומאותן השאיפות?

ובכן, הוכתרנו מעריסותנו לממלכת כהנים וגוי קדוש, אך משימה קדושה זו דורשת להגשמתה כלים מתאימים לעמים כולם. לאורך כל תקופת התנ"ך, די היה לישראל בנביאים כדי לבסס את אמונתו וכדי לשמר את הקשר הנכון והבריא עם הקב"ה.

מטבענו אנו נוטים להתחבר נשמתית לה', 'ואתם הדבקים בה' אלוקיכם חיים כולכם היום', ואין אנו זקוקים לשום אמצעי או הדרכה אחרת. מאבות אבותינו, אברהם יצחק ויעקב זי"ע ירשנו זאת, אבל אף עם זה אין בכדי לשכנע זרים, ובפרט כאשר גם הם פונים לאליליהם ולנביאי-אורקלי השקר שבעמים וכדו'.

לאור זאת נשאלת השאלה: איך מטיים את הכף לטובת האמת שהתגלתה באופן ברור ונצחי בהר סיני? אין דרך אחרת אלא בשימוש באמצעי שכנוע שאינם ניתנים לדחייה, או לפחות שלפחות קשה לדחותם: במילים אחרות זקוקים להגיון אנושי! אבל הגיון אנושי מתבסס כולו על המציאות הארצית הניתנת לבדיקה, להערכה, לכימות, למדידה, לאישור ועוד.

ומי המציא אותה עלי אדמות? יוון! היה צריך עם נכרי בכדי לנסות לבסס רוחניות על חומריות, אינסופיות על סופיות. כבר פרופ' ת. לסינג הבהיר שאנו עם אתוס של האינסופיות, ואני כמתמטיקאי הראיתי שאכן כך פני הדברים בהיסטוריה. הגויים מצדם אינם מסוגלים לקלוט אלא את הסופי הנראה לעיני בשר.

ומכאן השנאה של הפסולת האנושית שביוון - דוגמת אנטיוכוס אפיפנס - שיוצאת בלהבות אש נגד קיום המצוות, שרובן ככולן אינן עונות לכללי הרציונליות היוונית הארצית הבנויה כולה רק על הכרת צדדיה החומריים של מציאותנו, כאשר המצוות כולן הינן ביטוי למציאות מטאפיזית המתנשאת מעל המציאות החומרית. הקדושה, שהיא הצורה הבסיסית ביותר של תחושת האינסופיות וההתעלות, שזו האחרונה מזמינה אליה, שנואה על כל המתהדרים ב'רציונליות' וב'פרגמטיזם', שנואה עליהם ועל תלמידיהם.

לכן הביא אותנו הקב"ה בזמן החשמונאים להתמודדות עם מגמה יוונית רציונלית זו כדי שנעמוד עליה, על טיבה, על יכולותיה וגם על חסרונותיה, על מנת שנוכל לעשות בה שימוש למילוי תפקידנו כממלכת כהנים וגוי קדוש, ואלמלא הכיבוש של אלכסנדר לא היינו מכירים אותה, ועוד פחות מכירים בערכה וביכולתה לשמש כלי. עליה יבנה הגשר עליו נצעד, דווקא כדי שנשליט על האנושות כולה את הערכים היהודיים הראויים לה.

והכיבוש היווני סלל באופן מפתיע זה את הדרך לכיבוש הרוחני שלנו, להגשמת התוכנית האלהית ההיסטורית. רציונליות זו, הקרויה בפי חז"ל 'הגיון' החלה עם ראשוני פילוסופי יוון שהיו דווקא תלמידי אחרוני הנביאים, וכיון ש'אין מלכות' נוגעת כמלא נימא בחברתה, בשעה שהגיע זמנה של תרבות יוון לפתח מדע והגיון, דעכה הנבואה והסתלקה (כפי שהעיר מניטו זצ"ל).

אבל בניגוד למה שהתרחש בגוים, הגיון זה לא היה אמור לעצב אצלנו תכנים, אלא להעניק אמצעים וכלים שיאפשרו לתרגם במונחים שכל אדם עלי אדמות, הניחן ולו במעט רוח, יוכל לקבל. אצל הגויים 'הגיון' זה יעצב את התכנים, כי לא זכו מעולם להתגלות אמיתית כלשהי, אבל אצלנו ההגיון היה אמור להעניק 'מעטפת' שכלית להעברת תכני ההתגלות לעולם כולו. נדמה לי שזהו יסוד קביעתו של רבן גמליאל 'יפת אלוקים ליפת וישכון באהלי שם'. אסתטיקה היא חיצונית מושכת, המתאימה להגשת תכנים בעלי ערך, במיוחד למי שהתוכן מתעלה מעל עושר חווייתו הפנימית.

בניצחונם הצבאי, הצילו אותנו החשמונאים משבירה רוחנית - הם הצליחו למנוע מיוון לשבור את הקודש. הם הביאו אותם ואת כל בני עמנו לראות שמסירות נפש עבור הקודש מביאה ניצחון מוחץ, אף על בני הבליעל שבתוכנו (מתיוונים).

אבל איך להכניס ללא חשש לתוך עמנו הגיון זה על אף שאיפותיו הבעייתיות? אין דרך אחרת אלא הקנייתו לאנשים ראויים בלבד. לא כל איש ניחן בחכמה, ברגישות ובזהירות הדרושים להקניית ערך זר לעמנו מבלי שיהרוס מבפנים דברים יקרים. לכן קבעו חכמי ישראל 'מנעו בניכם מן ההגיון' - בן ממש, או גם ילד מבחינה אינטלקטואלית, והיינו הך - ומשום כך נוצרו בתוכנו זרמים המושפעים מהגיון זה מעבר למידה הראויה: בייתוסים, צדוקים, איסיים, נוצרים גנוסטיים ועוד חולים דומים. וכל אלה האחרונים פגעו בעמנו, הביאוהו לידי קרעים עמוקים, וגם לידי הרס התורה, ואף לידי עיצובה של הנצרות ממנו סבלו וסובלים עדיין כ"כ, ולבסוף לידי חרבן וגלות.

למרבה הפלא הגלות הנוראה הזו הביאה לידי חלק מהגשמת התוכנית האלהית של חינוך העמים. בכל מקום בו היינו, למרות הסבל הבלתי ניתן לתיאור, הפכנו עולמות מן הקצה אל הקצה וכמעט בכל התחומים, אבל תמיד בראש ובראשונה במוסר וברוחניות. אבל כשיוצאים לקרב, קשה מאד למנוע קרבנות, ולמנוע אותם זקוקים לניסי שמיים מיוחדים שהרי 'כי תצא אש ומצאה קוצים ונאכל גדיש', לצערנו. ו'הגיון' יווני זה שאיפשר לשכלל דוקא את העולם החומרי בטכנולוגיות, בהבנת חוקיו, בסילוק קשיים, מחלות, סבל, קושי ועוד ועוד, נגס כל הזמן ברוחניות, אולי דווקא מפאת הישגיו המטריאליים.

חדירתו לתוך עולמנו היהודי לוותה בקעקוע יסודותינו הרוחניים. הכלי התגבר על המחזיקים בו, והפך בין היתר במחלקות למדעי הרוח לשופט עליון אף על מה שאין לו כל מגע אתו, או כל אחיזה מינמלית בו, קרי הרוח! החל מתקופת הביניים, ואולי אף לפני כן, הפכו הפילוסופיה והמדע לשופטי האמונה, ואף אנשי דת נשפטו על פיו!

גדולי בעלי האמונה, אף בעמנו, נמדדו עפ"י קריטריונים יוונים: רס"ג סווג כפילוסוף 'מתכאלס', הרמב"ם כ'אריסטולי', הרב קוק כ'ברגסוניסטי' (אף אם לא קרא ברגסון מימיו, כעדותו הוא עצמו) ודברי הקבלה לסעיף בניאו-אפלטוניזם שדוקא למד ממנה, הצמצום הוא מקוונוס ועוד ועוד.

הקערה התהפכה עתה על יוצרה, אבל לא מידי היוונים, אלא מידי חניכיה היהודיים, והמחשבה היוונית הפכה אצלם לקריטריון התגלות השופט את ההתגלות האמיתית ונצחית, בדיוק כראשוני המתיוונים. לשיא התופעה מגיעים דווקא במדינת ישראל, ולא רק במחלקות מדעי הרוח היוונית, אלא אף בחיים החברתיים, ועוד יותר בחיים הלאומיים. הרציונליות האנושית שאינה מצליחה לגעת במטאפיזי מוחקת חלומות נצח ושאר שאיפות נשגבות, וכובלת את רוח העם באזיקי שאיפה כלכלית ובעלות על דירה, מעצבת ערכים חדשים הזרים לנו, השאובים כולם מהעולם הנכרי בו קריטריון האמיתות הוא רק האם דבר מה מביא הנאה וסיפוק לאדם.

האדם אינו נדרש עוד לעשות, לפעול, לפרות ולרבות, לכבוש את הארץ ולרדות בה (אם לא להנאתו החומרית בלבד) ונשאר לו רק לקבל מהארץ הנאתו בלי טובתו. באופן זה אין מנוס אלא להודות שתוכניתו של אנטיכוס הפכה לשאיפתה העיקרית של הציבוריות החילונית בא"י, תוך ביטול הזהות היהודית ואימוץ זהות כלל עולמית המוחקת כליל מעל המפה את העם הנבחר!

היכן יוכל להימצא פתח תקווה ליציאה ממבוך אומלל זה, איך לשוב לעצמנו, לחיות כיהודים במלא המובן, ולמלא את תפקידנו העולמי? ובכן, רק בתוך עולם המסוגל לבצע סינתזה של המטאפיזי עם הרציונלי, של הנשגב פרי ההתגלות והדבקות העליונה עם המושכל פרי האנליזה היבשה והקרה. וסינתזה כזו תהיה אפשרית וברת הגשמה רק אם יובהר שכל פרי אנליזה מושתת ועומד על מטאפיזי שעדיין נשאר בלתי גלוי.

דרך אמונית מיוחדת הנאלצת פעמים רבות להתהלך על חבל דק, אפיינה את חכמי 'תור הזהב' בספרד, אך לא שרדה כמעט לדאבוננו, פרט לשני מחוזות בעיקר: בצפון-אפריקה אצל חכמים כרב אליהו בן אמוזג שאנו מזכירים השבוע כמאתיים שנה להולדתו, בדמויות כ'מניטו' ועוד, ובאיטליה אצל ענקי רוח וסוד כרמח"ל, ר"י אירגאס ורבים כמותם.

וכפי שכתב הרב בן אמוזג, 'העבריות האמיתית היא היחידה מבין כל הדתות החובקת בתפיסתה את המין האנושי כולו, או כפי שנכון יותר לומר, את היקום כולו, את היש בכללותו, את הסופי והאינסופי ויחסייהם הנצחיים', אליה אנו נקראים, ועל ידה יעלמו כל אותם הקרעים שקרעה יוון בנפש האדם, בין אמונה לרציונליות, בין דת ומדע, בין דמוקרטיה ומדינת הלכה, בקיצור בין רוח לחומר.

כשנגיע לכך אז נוכל לומר שהשלמנו את מאבקם של החשמונאים.

הרב ד"ר אליהו רחמים זייני ס"ט